

KİTAP TANITIMI

DEFTERDAR SARI MEHMET PAŞA, DEVLET ADAMLARINA ÖĞÜTLER,

Derleyen ve Çeviren Hüseyin Rağıp Uğural, Türkiye ve Ortadoğu amme İdaresi
Enstitüsü Yayınları, 1969.

Hale BİRİCİKOĞLU*

* Yrd. Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi,
e-mail: haleu@sakarya.edu.tr

Türk yönetim tarihinde devlet adamlarına yol gösteren ve onlara öğütler veren, düşünürler, bilim adamları, yönetici danışmanları tarafından yazılmış bir çok eser bulunmaktadır. Bu eserlerin en önemlilerinden biri de 18. yüzyılın başında Defterdar Sarı Mehmet Paşa tarafından kaleme alınan “Nesâyih’ül Vüzera V’el Ümerâ” (Devlet Adamlarına Öğütler) isimli kitaptır.

Defterdar Sarı Mehmet Paşa 17. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul’da doğmuştur. Hayatının ilk dönemleri ile ilgili fazla bir bilgi yoktur. Tahminen 12-15 yaşları arasında defterdarlığın önemli şubelerinden biri olan “Ruzname-i Evvel” dairesine katip adayı olarak girmiş ve gösterdiği başarıdan dolayı bu şubenin başına geçmiştir. 1702 yılında Rami Mehmet Paşa sadrazam olunca yakını Mehmet Efendi’yi defterdar yapmıştır. Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 18. yüzyılın ilk yıllarında bir çok kez bu makamda bulunmuştur. 1717 yılında ise dikkatsizlik, ihmal, din ve devlete hakaret, Tamşuvar kalesinin düşman eline geçmesine sebep olmak ve padişah hakkında kötü söz söylemekten dolayı suçlanıp idam edilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu’nun çöküntü seyrini gözlemek açısından oldukça önemli bir makamda olan Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 18. yüzyılın başlarında yazmış olduğu risalede, Osmanlı devlet sistemindeki aksaklıklar ve bozukluklar hakkında bilgi vermektedir. Kendi döneminin şartlarını 200 yıl öncesiyle karşılaştırmıştır. Eleştirdiği sistem değil, esas itibariyle sistemin yönetiliş tarzıdır. Sistemdeki aksaklıkları da onu idare edenlerin ahlaki olarak yozlaşmasına bağlamıştır. Bu nedenle, kitabın birçok bölümünde devlet yönetiminde bulunan kişilerin nasıl bir ahlaki davranış içinde olmaları gerektiğine ilişkin esaslar bulunmaktadır. Defterdar Sarı Mehmet Paşa’nın dönmek istediği ideal bir devir vardır. Bu devir Kanuni Sultan Süleyman devridir. Ona göre sorun imparatorluğun bu devirden uzaklaşmasıdır. Bu nedenle metnin sadeleştirmesini yapan Hüseyin Ragıp Uğural, yazarın amacının, gelişmeyi sağlamaktan çok eskiye dönüşü gerçekleştirmek olduğunu belirtmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu’nun İslam esaslarına dayalı bir devlet olmasından dolayı hükümdarı sınırlayan en önemli güç Kuran-ı Kerim ve hadislerdir. Bu nedenle eserin bir çok yerinde hadisler referans olarak alınmıştır. Eserin ana konusunu ise tebaaya olan zulmün önlenmesi ve vergi ödeyen halkın korunup kollanması oluşturmaktadır.

Yaşanılan dönemin aksaklıklarını ve bozukluklarını yansıtan bu risale dokuz bölümden oluşmaktadır.

- 1) Yüksek değerli Sadrazamın ahlak ve davranışları,
- 2) Makam sahiplerinin halleri ve rüşvetin zararları,
- 3) Hazine Defterdarı ve Divan memuriyetleri,
- 4) Bektaşî Ocağının niteliği,
- 5) Reayanın halleri, zulmün ve gariplerin siteminin zararları,
- 6) Düşman ve sınır halleri ve seraskerlik niteliği,
- 7) Cimrilik ve cömertlik, hırs ve açgözlülük, kibir ve kıskançlık, alçakgönüllülük ve gurur, güzel huy ve kötü huy ve ikiyüzlülük,
- 8) Sadık dostu çekiştirme ve arabozuculuğun zararları,
- 9) Zeamet ve tımar hallerinin niteliği.

Eserin ilk bölümünde sadrazamın ahlak ve davranışları anlatılmasına karşın, bu bölümün başında müslüman olan kişilerin işlerini düzene koymak yanında müslüman olmayan kişilerin durumlarını iyileştirmenin padişahın görevi olduğu belirtilmektedir.

Defterdar Sarı Mehmet Paşa sistemin temelini adalete dayandırmaktadır. *“Bütün amirlerin adalete uygun çalışmaları gerekmektedir. Fakat padişahlar bu konuya herkesten çok fazla önem vermelidirler. Zira, adalet hazinenin artmasına ve halkın çoğalmasına yol açar. Hazine ise halkın çokluğundan ve ülkenin bayındırlığından kaynak alır. Memleketin ümranı ise adalet ile dir”* (s. 28). Hatta Defterdar Sarı Mehmet Paşa, halkın durumundan haberdar olmak için gizli ve açık maaşlı özel güvenilir adamlar görevlendirilmesi gerektiğini de belirtmektedir. Aksi taktirde halk zulüm yüzünden vatanını terk edecek, hazine gelirleri azalacaktır.

Aslında Defterdar Sarı Mehmet Paşa'nın bahsettiği bu anlayış Osmanlı sistemine özgü değildir. Adalet anlayışı eski Türklere kadar uzanan bir geçmişe sahiptir. Yusuf Has Hacıp'in 1069-1070 yılları arasında yazdığı Kutadgu Bilig adlı eserinde, Nizam'ül Mülk'ün Siyasetnamesinde, Koçi Bey'in Koçibey Risalesi'nde Katip Çelebi'nin “Bozuklukların Düzeltilmesinde Tutulacak Yollar” isimli kitapçığında adalet dairesinden bahsetmektedir.¹

¹ Yusuf Has Hacıp, **Kutadgu Bilig**, Çev: Reşid Rahmeti Arat, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998; Nizam-ül Mülk, **Siyasetname**, Hazırlayan: M. Altay Köymen, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara, 1982; Koçi Bey, **Koçibey Risalesi**, Sadeleştiren: Zuhuri Danışman, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara, 1985; Katip Çelebi, **Bozuklukların Düzeltilmesinde Tutulacak Yollar**, Hazırlayan: Ali Can, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara, 1982.

Defterdar Sarı Mehmet Paşa devlet işlerinde sır saklamının, padişaha yapılan hizmetlerin en önemlisi olduğunu belirtmektedir. Hatta sır saklamak ona göre güzel bir ahlaki davranıştır. Zira, günümüzde yönetim sistemine hakim olan gizlilik anlayışının, Osmanlıdan intikal ettiğini ve köklü bir geçmişe sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Risalenin ilk bölümünde bir sadrazamda bulunmasın gereken özelliklerden ve şahsi servet arayan sadrazamın zararlarından bahsedilir. *“Sadrazam hazretlerine gereklidir ki; para iyiliktir düşüncesi ile zaman adamı olmayıp kendisi için servet toplamak ve definelere sahip olmak düşüncesinden vaz geçeler ve memleketin gidişinde kendini gösteren düşkünlük ve bezginliğe çare bulmak için akıl kullansınlar”* (s. 16-18). Aslında Defterdar Sarı Mehmet Paşa'nın bu satırları gerileme dönemindeki yöneticilerin yönetim ve ahlak felsefelerinde meydana gelen dönüşümü göstermektedir. Bu nedenle kendisi devlet adamlarına kanaatkar olup, açgözlü olmamaları, alçakgönüllü olmaları, dünyanın geçici bir yer olduğu ve bu nedenle sadece bu dünyayı değil ölümü de düşünerek hareket etmeleri gerektiği şeklinde öğütler vermektedir.

“Kanaatkar olup açgözlülüğünden ve ceza gününü düşünüp Tanrı'nın kahredici gazabından çekinmek gerekir. Zira mal toplama ve saklama, sahibini dünyada huzursuz, hesap gününde sorulacak soruları cevaplandırmada güçsüz kılar, azap çektirir ve pişman eder.” (s. 18).

“Zenginliğe ve dünya malına mağrur olma. Kalbin her zaman hazin ve vücudun üryan, gözlerin ağlayıcı ve işin halis olsun, duan yalvarıcı ve elbisen eski ve hafif gerek.” (s. 48).

“Eğlencenin sonu pişmanlık ve acı, himmetin sonu hüzdür. Helalin hesabı sorulur, haramın azabı vardır.” (s. 50).

Bu risalede üzerinde önemle durulan konulardan bir diğeri de rüşvettir. Defterdar Sarı Mehmet Paşa, bütün kötü adet ve zulümlerin başı ve başlangıcı, her türlü kötülüklerin kökü ve kaynağı ve felaketlerin en büyüğünün rüşvet olduğunu belirtmektedir. Ona göre; İslam topluluğu için bundan büyük, din ve devleti kökünden yıkan bir kötülük yoktur.

Defterdar Sarı Mehmet Paşa'nın satırlarından, Osmanlı Devleti'ndeki rüşvetin hakimleri ve üst düzey yöneticileri de kapsayacak kadar geniş boyutta olduğunu anlamaktayız. Bu da söz konusu dönemde, Osmanlı yönetim sisteminin giderek yozlaştığını göstermektedir.

“Gerek veziriazama ve gerek memlekette vilayet valisi olan vezir, mir-i miran, amirler ve sair buyruk sahipleri bir kimsenin şeriata ve yüksek kanuna aykırı bir işin karşılığı sunduğu rüşvete göz ucu ile bakarak iltifat etmeyip rüşveti sunan haksız bozguncuya can düşmanı olursa, emrindekiler, vesair iş başında olanlardan hiç kimse mala eğilim düşüncesinde bulunmak ve zulüm günahına heves etmeye kalkmak ihtimali olmaz” (s. 58-60).

“Zamanımızda kadılardan nicesi rüşvetin adını mahsul koyup Allahın emirlerini yerine getirmeyip Allah korusun hangi taraf rüşveti ziyade gösterirse ona hüküm verir” (s. 60).

Defterdar Sarı Mehmet Paşa'nın rüşvetin üst makamların haberi olmadan alınamayacağına ilişkin bu değerlendirmeleri bugüne de ışık tutabilecek niteliktedir. Ancak Mehmet Paşa, rüşvetin neden Osmanlı İmparatorluğu'nda yaygınlaştığına dair herhangi bir tespitte bulunmamıştır.

Gerileme döneminin başlangıcında yazılan bu risalede dikkat çeken en önemli konulardan bir diğeri de halka karşı olan bakış açısidir. Defterdar Sarı Mehmet Paşa, Kanuni Sultan Süleyman'a atıfta bulunarak halkın devlet için velinimet olduğunu söylemektedir. *“Sultan Süleyman Han Hazretleri Allahın rahmetleri onun üzerine onun üzerine yağsın bir gün yüce meclisinde Has yakınlarına inciler saçar gibi –Alemin velinimetini kimdir diye buyurdularında: Hepsi bir ağızdan –Besbelli ufukların Padişahı ve her şeyin sahibi Sultanımız hazretleridir- deyince has yakınlarından çıkan bu sözü padişah kabul etmeyip –Velinimet filhakika reayadır ki: Onlar ziraat ve çiftçilik emrinde huzur ve istirahati kendilerine haram ederek, edindikleri nimetler ile bizi doyururlar- diye buyurmuşlardır”* (s. 94). Görüldüğü gibi sistemin başarılı bir şekilde devam etmesi için vergi veren halka büyük önem verilmiştir. Bu nedenle halkın korunması, halka karşı zulmün önlenmesi Defterdar Sarı Mehmet Paşa'nın üzerinde en fazla durduğu konulardan biridir. Buna bağlı olarak vergi adaletinin sağlanması gerektiğinden de bahsetmektedir. Reayadan fazla para toplamayı, bir evin temelinden toprak alınıp, yüzeye sarf etmeye benzetmiştir. Zira temelden alınan toprak ile temele zayıflık gelir, yüzeyin ise o ağır yükü çekmeye kudreti kalmadığı için evin büsbütün yıkılmasına neden olur.

Defterdar Sarı Mehmet Paşa Osmanlı Devleti'nin mali konularda içinde bulunduğu sıkıntılardan da söz etmektedir. Akçe ayarının bozulmaması, bunların zaman zaman kontrol edilmesi gerektiğinden bahseder. İktisat politikası olarak üzerinde durduğu konu ise narh sistemidir. Kadı ve çarşı ağalarının yanında, sadrazamında bu konuyla ilgilenmesi gerektiğini

belirtmesi, narh sistemine ne derece önem verdiğini göstermektedir. Bu konuda ortaya çıkacak bir ihmalin zararının Müslümanlara, yararının da manavlara ve ticaret erbabına ait olduğunu ifade etmektedir.

Mali sistemle ilgili olarak kitabın üçüncü bölümünde hazine defterleri üzerinde durmaktadır. Burada hazinenin içinde bulunduğu mali sıkıntılardan, bunların nedenlerinden ve bu sıkıntıların nasıl aşılabileceğine ilişkin çözümlerden söz edilmektedir. Defterdar Sarı Mehmet Paşa, hazinenin içinde bulunduğu mali sıkıntıyı üç sebebe dayandırmıştır. Bunlardan birincisi, hazinenin hile ve dalavereler yoluyla soyulmasıdır. Özellikle devlet büyüklerinin hazineyi zarara sokan işler yaptıklarını belirtmektedir. Bu sorunun çözümü için de defterdara özgürlük verilmesi gerektiğini ifade eder. “ devlet büyüklerinden bazıları hazine durumuna ve devlet malına zararlı işler teklifini her zaman yaparlar. Güvenilen ve doğru olan defterdar onlara müsaade etmez. Onlar da biz devletin temel direği iken , defterdar bizim ricamızı dinlemedi diye düşmanlık edip...sadrazamın huzurunda ve söylemeyi uygun buldukları yerlerde, çeşitli kötülük, hiyle ve düzenbazlıkla çekiştirirler...Kısaca defterdar olanlara istiklal verilmek son derece önemlidir” (s. 68). Bunun yanında Defterdar Sarı Mehmet Paşa, hazine defterleri görülüp yararı ve zararı incelenmedikçe açıktan ferman verilmemesi, giderleri azaltıp gelirleri arttırmaya çalışıp, beyhude yerlere para harcanmaması gerektiği şeklinde çözüm önerileri de sunmuştur.

Defterdar Sarı Mehmet Paşa'ya göre, hazinenin sıkıntıda olmasının bir diğer nedeni de asker sayısındaki artıştır. Bu konuda bir karşılaştırma yapmak amacıyla Lütfü Paşa'nın Asafname'sini referans olarak almaktadır. Lütfü Paşa'nın Asafnamesi'nde “15 bin asker çok askerdir, hiç eksilmeyip yıldan yıla 15 bin adama ulufe dağıtmak pehlivanlıktır” diye yazdığını belirtmektedir. Oysaki Defterdar Sarı Mehmet Paşa kendi döneminde devletten maaş alan asker sayısının 196.227 olduğunu ifade etmiştir. Hiç şüphesiz devletten maaş alan asker sayısının bu kadar çok artması hazineye büyük bir yük getirmiş olduğunu söyleyebiliriz.

Son olarak Defterdar Sarı Mehmet Paşa hazinenin boş olmasının nedenini, seferlerin uzamasından dolayı borçların çoğalmakta olmasına, gelirin gideri karşılayamaz hale gelmesine ve bu nedenle de Müslüman olmayan tebadan alınan vergi ve öteki gelirlerden birer ikişer yıllığı, içinde bulunan yılda kullanılmasından dolayı zamanından önce harcanmasına dayandırmaktadır.

Defterdar Sarı Mehmet Paşa yeniçeri ocağında da bozulmaların olduğunu söylemektedir. Defterde ismi olanların hepsinin gerçekte yeniçeri olmadığını, yeniçeri olanların bir kısmının da şefaath ve rica ile yeniçeri olduklarını ve bunların İstanbul'dan dışarı çıkmamış, hiçbir işe yaramayan kişiler olduğunu ifade etmektedir.

Defterdar Sarı Mehmet Paşa son olarak tımar sisteminde meydana gelen bozukluklar üzerinde durur. Tımar sisteminde meydana gelen bozuklukların temel nedenini de tımarların eskiden olduğu gibi layık olan kişilere verilmemesine dayandırmaktadır.

Bir ülkenin yönetim sisteminin başarılı olabilmesi için dört tane ön koşulun gerçekleşmesi gerekmektedir. Bunlar, halk ile devlet arasında bir güven krizinin olmaması, mali sıkıntıların yaşanmaması, sistemin işleyişinin etkin ve verimli olması ve son olarak söz konusu ülkenin uluslararası ilişkilerde rekabetten geri kalmamasıdır. Defterdar Sarı Mehmet Paşa'nın bu risalesi, 18. yüzyılın başında Osmanlı İmparatorluğu'nun bu alanlarda yaşadığı sıkıntıları ve neden gerileme süreci içine girdiğini göstermesi bakımından oldukça önemli bir eserdir.